

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 120 1999

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-16-2

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 2000

- skönlitteraturens fikcionalitet
- kausalitet som berättelsens främsta komponent
- genrekonventioner
- uppfattning av litterära figurer som psykologiska snarare än allegoriska (i Dochertys terminologi)
- uppfattning av ironi och andra dimensioner i texten än de rent mimetiska
- textens budskap och underliggande attityder

Vad man bör undvika i arbete med yngre barn, men vilket också kan tränas så småningom, kanske främst på högstadiet och gymnasiet är:

- skillnaden mellan story-nivån och diskurs-nivån
- berättarens roll och berättelsens fiktionsnivåer
- komplicerade temporala och kausala relationer
- symboler, metaforer och annat bildspråk

Vidare: i *lärarnas* litterära kompetens, det vill säga i grundskol- och ämneslärarnas utbildning i litteratur, bör ingå att det finns olika nivåer i skönlitterära texter och att den nivå på vilken de själva läser texten eller tolkar karaktärerna inte nödvändigtvis är det bästa, ännu mindre den enda korrekta.

Man kan definitivt ställa frågan om avhandlingen som sådan ligger inom ramarna för litteraturvetenskap eller pedagogik. Men i vår tid av gränsoverskridande och tvärvetenskapliga studier ska man kanske inte fästa sig vid sådana detaljer.

Maria Nikolajeva

Erik Peurell, *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet* (Skrifter utgivna av avdelningen för litteratursociologi vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala 39). Gidlunds förlag. Hedemora 1998.

Jan Fridegård räknas till trettiotalisterna, men hans produktion sträcker sig över nästan fyra decennier. Hans status var till att börja med mycket omtvistad. Genombrottet kom på 40-talet, då han betraktades som en av de mest betydande författarna i Sverige; det dröjde emellertid inte så länge förrän denna position ifrågasattes av smakdomarna. Så småningom halkade han längre ner i hierarkin hos kritikerna, samtidigt som han mer och mer tilltalade den läsande allmänheten. Under sin långa och aldrig linjära författarbana skördade han skiftande framgångar, och framgångar av olika slag. Hur hans anseende förändrades, och varför, hänger samman dels med hans egna strategier, dels med det litterära samhällets normbildning och dess utveckling. Som framgår av avhandlingens titel har Erik Peurell inriktat sin forskning mot just skärningspunkten mellan dessa två poler, den individuella och den kollektiva. ”Det har inte varit min avsikt att upprätta Fridegård som författare och lyfta

fram ”bortglömda” verk av honom. Syftet har i stället varit att försöka visa hur formandet av ett författarskap och av den offentliga bilden av detta författarskap går till och att ge en antydning om vilka normer och värderingar som styrts dessa processer under 1900-talet i Sverige.” (s. 225)

Avhandlingens disposition ter sig klar och redig. I ett inledande kapitel preciserar Erik Peurell (EP) hur han ämnar gå till väga. Redan i sin första diktsamling (*Den svar-ta lutan*, 1931) uppvisar Jan Fridegård motstridiga drag och strävanden. Han vill vara unik, men känner också ett starkt behov av att bli sedd och bekräftad. Denna för Fridegård karakteristiska blandning av stark individualism och längtan efter kollektivt erkännande anger tonen för avhandlingen, som tar fasta såväl på ett bestämt författarliv som på de omkringvarande värderingarna inom det svenska litterära samhället. EP profilerar sig sålunda i förhållande till tidigare forskning om Fridegård, inte minst till Ebbe Schöns betydande studier från 1970-talet (*Jan Fridegård och forntiden*, 1973, och *Proletärdiktaren och folkulturen*, 1978). Forskningsläget redovisas noggrant (såväl studier om Fridegård som litteratursociologiska arbeten, svenska och internationella, som har relevans för det valda ämnet) liksom materialläget (med bl a flera tusen brev från och till Jan Fridegård).

Kap. II (”Fält och framgång”) ägnas de metodiska och teoretiska utgångspunkterna. Vad beträffar studiet av processer inom det litterära samhället intar Bourdieus teori om sociala fält en central plats. Begrepp som *fält*, *kapital*, *illusio*, *habitus* presenteras på ett stringent, om än kortfattat sätt. EP visar sig utmärkt väl förtrogen med Bourdieus kultursociologi (jfr hans recension av *Les Règles de l'art i Samlaren* 1994), utan att för den skull bli förblindad av den. Tvärtom pekar han på vissa svagheter eller motsägelser som försvarar tillämpningen, inte minst på svensk mark där villkoren för litterär framgång ter sig annorlunda än i exempelvis Frankrike. Dessa kritiska synpunkter, som tyder på vaken teoretisk medvetenhet, är naturligtvis värdefulla, eftersom merparten av begreppsapparaten trots allt hämtas ur Bourdieus verktygslåda. I syfte att närmare bestämma Fridegård's position inom det svenska litteratursamhället mobiliserar avhandlingens förf. två kompletterande begrepp som inte direkt relateras till den franske sociologen, nämligen *par-nass* (vars avgränsning kan variera mycket i tiden) och *kanon* (som också genomgår ständiga förändringar).

Kap. III–VII kan betraktas som avhandlingens kärna, eftersom de redovisar Jan Fridegård's stadier på författarlivets väg – i tur och ordning ”Inträdet” (III), ”Att finna sin plats” (IV), ”En riktig författare” (V), ”Fridegård's spiritualistiska projekt (VI) och ”Litterär reträtt” (VII). Framställningen är sålunda både kronologisk och tematisk. Den valda periodiseringen verkar väl grundad.

Inträdet sker med *En natt i juli* (1933); nästa fas sträcker sig från 1933 till 1942, med *Jag Lars Hård* och *Trägudars land* i brännpunkten; åren 1942–49 markerar det riktiga genombrottet för Fridegård med bl a *Gryningsfolket* och *Fäderna*; den vunna positionen som ”riktig författare” äventyras dock under 50-talets första hälft med en spiritualistiskt inspirerad produktion som bringar honom i otakt med samtiden; under sista skedet som inleds med Statartilogin (1955–57) och avslutas med Minnesserien (1964–66) undergrävs denna position ytterligare, medan Fridegård däremot lockar en allt bredare populär läsekrets, vilket bl a annat framgår av utlåningssiffror från folk- och skolbibliotek.

Efter dessa analytiska redovisningar för etableringsprocessen, positionsförändringar inom fältet, ifrågasättandet och omvärderingen av Fridegårdss författarskap, återstod att koppla greppet på ett mer syntetiskt sätt, vilket EP förtjänstfullt gör i de två avslutande avsnitten (VIII, ”Mellan kritik och publik”, IX, ”Slutord”). Här riktas bl a uppmärksamheten mot specifika svenska (nordiska) förhållanden som gör att självlärd författare har kunnat erövra stabila positioner både i den begränsade produktionens fält och i den stora produktionens fält. Som förklaring betonar EP bl a folkbildningens genomslagskraft i svenskt kulturliv, vilket i sin tur har påverkat strukturen av det litterära fältet. Ett av resultaten av EPs undersökning är att Fridegård faktiskt var mer uppskattad och uppmuntrad än han själv gav sken av. Utan tvekan fick han både ett fältspecifikt och ett folkligt erkännande. Stipendier å ena sidan, utlåningsstatistik å den andra, talar här sitt tydliga språk.

Inom varje kultur finns mer eller mindre uttalade normer som utifrån den dominerande uppfattningen om hur skönlitteratur värd namnet bör se ut tvingar fram klassificeringar och rangordningar. Någon slags inofficiell börsnotering värdesätter de olika kulturprodukterna, allt beroende på hur det ”kulturella kapitalet” fördelas inom den litterära offentligheten. I detta sammanhang finns mycket att hämta hos Bourdieu, som outröttligt har analyserat dominansförhållandena. Exemplet Fridegård, en av de mest genuint självlärd författarna, ter sig särskilt intressant i en sådan belysning, bara man aldrig tappar ur sikte specifika svenska drag som mer än annorstädes har gynnat framväxten av nya riktningar inom det intellektuella livet.

Som tidigare nämnts kan EP inte beskyllas för okritiskt anammande eller mekanisk tillämpning av Bourdieus begreppsapparat. Tvärtom påpekar han vid upprepade tillfällen att fältteorin inte kan tillämpas på svensk mark utan betydande nyanseringar och justeringar. Förhållandet till teorin tål dock att diskuteras, hur försiktigt och klokt EP än går till väga. Vissa analysinstrument visar sig mycket fruktbara, andra mindre vassa.

Bland de förra hör naturligtvis det övergripande be-

greppet *fält*, som betecknar ett specifikt socialt rum med differentierade positioner och en tillräckligt hög grad av autonomi – i det här fallet det litterära fältet, som ju har egna spelregler, hierarkier, insatser och organisationsmönster. Ett sådant fält utgör en strukturerad enhet som inte desto mindre genomgår ständiga förändringar. Analysen måste ta i beaktande både synkrona och diakrona aspekter för att fånga såväl systemets beskaffenhet och inre struktur som dess kontinuerliga utveckling. I samklang med Sveriges främsta Bourdieuspecialist, Donald Broady, betonar EP det dynamiska i detta begrepp – egentligen kraftfält eller spänningsfält. Helt konsekvent preciserar han därför att han ämnar studera Fridegårdss position i det litterära fältet, inte *på* fältet. Spänningsförhållandena kompliceras ytterligare av det faktum att författaren har rört sig i två olika delfält, den begränsade produktionens fält och den stora produktionens fält, vilket gör att han har kunnat skörda både symboliska och ekonomiska framgångar. Redan under sin storhetsperiod (1942–1949) intog han en särställning som inte var riskfri: ”Under dessa år blev han behandlad som en auktoritet inom det litterära fältet, men tog inte möjligheten att befästa sin dominerande position. De insatser han gjorde i egenskap av skönlitterär författare låg utanför den begränsade produktionens delfält och ibland även utanför det litterära fältet som sådant.” (s. 108). Bourdieus teoretiska apparat är väl lämpad för att ge svar på många av de frågor som uppstår i detta sammanhang – på vilket sätt man kan nå litterär framgång, vilka hinder måste röjas undan, vad för slags insatser är mest lönande, och inte minst hur kvalitetslitteratur definieras i motsatsförhållande till kommersiell litteratur.

En grundläggande förutsättning är att konstnären skall vara oberoende av ekonomisk och politisk makt. Utan en viss grad av självständighet, inget fält. Det är dock bara fråga om en relativ autonomi. Trots att varje fält äger specifika egenskaper drivs det inte bara av sin egen logik utan påverkas också av motsättningsförhållanden som råder i samhällsklassernas fält överhuvudtaget. Det sistnämnda utgör enligt Bourdieu fältens fält, och han talar om en *homologi* mellan de olika fälten i och med att alla uppvisar samma tvådelade struktur med en dominerande och en dominerad pol. I sin eljest utmärkta analys kunde kanske EP ha dragit nytta av just ett sådant begrepp. Denna homologi, som aldrig är självklar, är desto mer misskänd ju längre man befinner sig från det ekonomiska fältet. Begreppet *kapital* används däremot flitigt av EP, och på ett skickligt sätt, även om han enligt min mening inte preciserar tillräckligt vad ”symboliskt kapital” egentligen innebär, exempelvis i följande passus: ”I den stora produktionens fält skapas den sociala hierarkin av författarnas ekonomiska förtjänst, i den begränsade produktionens fält av författarnas *symboliska kapital*. För att kunna hävda sig i ett visst socialt fält

måste man besitta specifik kunskap, menar Bourdieu. Det rör sig om såväl faktakunskaper som kunskap om hur man uppträder i den aktuella sociala miljön, Den som vinner viss specialkunskap sägs ha gjort *investeringar* inom det aktuella området. På så sätt kan man skaffa sig det symboliska kapital som är gångbart i det aktuella fältet. Inom det litterära fältet behöver agenten kunskap om litteraturens historia och aktuella läge, vilket tillsammans med hans eller hennes produktion av skönlitterära texter, litteraturkritiska artiklar etc, utgör dennes *litterära kapital*. Inom de olika fälten för kulturproduktion förekommer ett generellt gångbart *kulturellt kapital*, vilket grundläggs i utbildning i de franska motsvarigheterna till grundskola, gymnasium och högskola och som motsvarar det vi vanligen kallar allmänbildning. Men en agents position inom ett fält är också beroende av det *sociala kapitalet*, det vill säga släktskap och bekantskap med andra betydelsefulla personer inom fältet och naturligtvis även av det *ekonomiska kapitalet*, agentens inkomster och förmögenhet.” (s.21)

Denna karakteristik är i sig korrekt, men läsaren kan lätt få intrycket att ”symboliskt kapital” är av samma art som de övriga sorterna, vilket jag för min del betvivlar. Inom ett fält finns alltså olika tillgångar – ekonomiska, sociala, kulturella – som de inblandade agenterna strävar efter att tillägna sig. Deltagandet i det sociala spelet kostar alltid någonting, var och en måste betala någon slags inträdesavgift och sköta sina investeringar på bästa möjliga sätt. De olika resurser som finns inom fältet (ekonomiskt, socialt resp. kulturellt kapital) är inte helt oberoende av varandra. Mellan dessa tre sorter finns det bryggor som gör att de är konvertibla, allt beroende på dagens kurs. Ur denna synvinkel kan varje fält betraktas som en marknad där ett specifikt kapital produceras och prissätts. Växlingarna av detta specifika kapital förklarar de skiftande maktförhållandena inom fältet. Var och en försöker utöka sin kapitalandel, men tillgångarna är inte obegränsade, vilket oundvikligen skapar ojämlikhet. Vissa agenter intar en dominerande ställning, medan andra får finna sig att vara dominerade – åtminstone tills vidare. Fältets hierarkiska struktur skulle dock knappast accepteras om den förnams som fullständigt godtycklig, men de dominerandes herravälde uppfattas i regel som legitimt, och det är på denna nivå begreppet ”symboliskt kapital” fyller en viktig funktion. En förvandling sker om annat kapital (ekonomiskt, kulturellt, socialt) konverteras till någon högre form av ägande. Det är detta speciella och oundgängliga kapital som ger legitimitet och auktoritet inom det aktuella fältet. Inom konst och kultur är det specifika kapitalet till stor del av symbolisk art, men anskaffandet av sådan kredit kräver erkännande av andra – ett erkännande som ofta kräver långa och sega strider. I ”Jan Fridegårds bildningsgång och bibliotek” (*Ljus över landet*, 1991) har Lars Furuland skildrat förfat-

tarens mödosamma kamp för att skaffa sig kulturellt kapital. Återstod det svåraste, nämligen att konvertera det till symboliskt kapital. Fridegård lyckades till en viss grad, vilket också EP visar på ett mycket övertygande sätt, tack vare ett skickligt utnyttjande av materialet. Läsaren möter många träffande iakttagelser om just inträdesvillkor till ”eliten”, om olika ”konverteringsmöjligheter”, om vunnit förtroendekapital hos kritiken vid ett visst stadium, om förtroendekris vid ett annat (t ex vid utgivningen av *Vägen heter smal* och *Sommarorgel*). Frågan är bara om framställningen inte hade vunnit i klarhet med en mer renodlad användning av begreppet ”symboliskt kapital”.

Ett begrepp som fungerar utmärkt i sammanhanget är *illusio*. Saken är den, att agenterna inom ett fält, bortsett från allt tävlande för att skaffa sig positioner, måste ha minst ett gemensamt intresse, nämligen intresset för det specifika kapital som cirkulerar inom fältet. Med andra ord måste de hysa tro på stridernas och spelets värde – ”tron på konstnärens skapande förmåga och på konstverket som fetisch” (s. 22). EP visar mycket tydligt Jan Fridegårds ambivalenta förhållande till det litterära fältet. Hans *illusio* var ganska svag, vilket också försvårade ackumulerandet av specifikt kapital. Ett tag umgicks han med konstnärerna på Café Cosmopolite, men han ”trodde mycket lite på värdet av det spel som Klara-författarna spelade” (s. 189). Som Moberg hade han sina rötter i agrarsamhället med tillhörande värderingar och förmådde aldrig vara riktigt i samklang med sin samtid. På sätt och vis satte han sig själv off-side, samtidigt som han hyste stark önskan att bli accepterad.

Återstår begreppet *habitus* – ”det minst genomskinliga av nyckelbegreppen i Bourdieus fältteori”, noterar EP, inte utan fog (s. 22). Hur som helst är habitus ett snillrikt begrepp, åtminstone i teori. Bourdieu hävdar ideligen att sociala och mentala strukturer utgör två lika viktiga sidor av samma verklighet. De sociala strukturerna blir verksamma enbart genom individers beteenden och föreställningar; omvänt är de mentala strukturerna beroende av den position individen intar i det sociala rummet. Mellan dem finns växelverkan, ömsesidig förstärkning. Begreppet habitus – ett knippe inristade vanor och reflexer, som ger oss förmågan att orientera oss i det sociala rummet – avser att fånga i ett enda grepp denna dubbla dimension, individuell och kollektiv. En habitus fungerar som någon slags kompass. Sådant anpassningsinstrument är naturligtvis resultatet av inläring och inpräntning, men de förvärvade drag som bildar en habitus har smälts in och inorporerats i det egna jaget så pass mycket att de verkar oskiljaktiga från medfödda egenskaper. Varje habitus bildar ett särskilt system som äger inre koherens och personlig prägel, vilket gör att våra handlingar till en viss grad är förutsägbara. Agenterna är om man så vill socialt programmerade, men var

och en har i själva verket genomgått flera olika sociala programmeringar, vilket bereder utrymme för fria handlingar. I diakroni kan vår habitus ses som summan av vår livserfarenhet, som ett införlivat kapital som avspeglar vår egen historia. De redan förvärvade dispositionerna betingar förvärv av nya. Habitus är sålunda en intern struktur som genomgår en ständig omstrukturering. Den utvecklas i takt med nya erfarenheter, men uppvisar samtidigt ett ganska stort mått av tröghet. Den överförs från det ena fältet till det andra, med påföljande risker för missriktade beteenden. Den kan också tappa verklighetsförankringen om den inte anpassas till omvärldens förändringar. Allt i allt är habitus en länk mellan det yttre och det inre, den reproducerar de sociala strukturerna i det egna jaget. Med hänsyn till det dubbla perspektiv han har valt kan man lätt förstå att EP lockats av detta sammanhållande begrepp. Och visst vore det ytterst värdefullt att kunna blottlägga Fridegårds habitus, denna osynliga dirigent som orienterat hans handlande och inte så sällan bringat honom i otakt med omvärlden. Samtidigt är avhandlingsförfattaren mycket medveten om de svårigheter som uppstår när man försöker omsätta detta teoretiska begrepp i praktiken. EP utgår från Donald Broady – ”En given habitus möjliggör ett bestämt register av strategier som, alltid i relation till de aktuella omständigheterna, ger människorna ett bestämt spelrum, en betingad frihet [...]” – men konstaterar omedelbart därefter att bruksanvisningar saknas: ”Bourdieu förblir dock oklar om hur och när en individs habitus egentligen uppstår och formas”. Den franske sociologen betonar nämligen att den primära habitus, den som utformats av våra första intryck, är viktigast, men han hävdar samtidigt att en individs habitus ständigt omformas under livets gång. ”Detta gör det svårt att avgöra hur man som forskare skall fånga och avbilda en persons habitus”. (s. 24). Att på samma gång kartlägga hela fältet och skriva den aktuella biografien skulle kräva ”en väldig arbetsinsats”! Därtill kommer särskilda problem som är förknippade med själva studieobjektet. Alltjämt i den inledande teoridelen noterar EP hur nödvändigt det är att gå mycket försiktigt fram vad beträffar tecknandet av Fridegårds habitus. Det mesta av informationen kommer från honom själv, ofta i form av efterkonstruktioner, och sådan information är alltid svårhanterlig. Självbiografiska inslag är mångtaliiga i Fridegårds litterära produktion (”Sammanlagt 17 av Fridegårds litterära verk utgår mer eller mindre från hans eget liv”, fastslår EP s. 24), och frågan uppstår huruvida sådant material är lämpligt för att diskutera Fridegårds habitus. Även de mest renodlade självbiografierna uppvisar alltid en blandning av fiktion och verklighet. Den konstnärliga friseringen till trots anser EP, med en argumentering som faktiskt har fog för sig, att ”de självbiografiska artiklarna och i någon mån Minnesserien är användbara för att diskutera Fride-

gårds habitus, eftersom det är de värderingar som Fridegård där ger uttryck för som diskuteras”... (s. 25).

Innan han skrider till verket har alltså EP garderat sig noga, och samma kritiska försiktighet, värd all beundran, karakteriserar också de analyser som följer. Så t ex i kap. III, ”Inträdet”, där ett avsnitt ägnas ”Jan Fridegårds habitus” – hans tidiga, primära habitus: ”Det är inte fråga om att upptäcka enskilda, avgörande, traumatiska händelser, med anspråk på att ge en slutgiltig förklaring till vem Jan Fridegård egentligen var. Jag vill i stället försöka fånga de större strukturer som bidrog till att ge Fridegård de värderingar han sedan bar med sig, värderingar som påverkade hans val att pröva författarbanan och sedan i stor utsträckning styrde inriktningen på hans författarskap.” (s. 31) Tappert försöker EP teckna med successiva, ofta träffande iakttagelser, vilka drag som kan anses konstitutiva i Fridegårds habitus och varifrån de kommer. Inflytandet av herrgårdsmiljön i vilken han växte upp betonas särskilt. Oförmågan att ta för sig, förkärleken för ensamheten, betydelsen av modern och av fadern behandlas också, liksom det distanstagande draget som på ett tidigt stadium utmärker Fridegård. Här får vi dels bilden av en blyg statarpojke som söker sin tillflykt i ensamheten, dels bilden av en klassmedveten individualist som vägrar att låta sig underkuvas och strävar efter att bli hörd och bekräftad. ”Det är i kombination av dessa från samma källa framsprungna men åt olika håll strävande attityder, som jag menar att Fridegårds habitus står att finna. Den habitus, som alltså kan beskrivas som de *konstituerande dragen i Fridegårds personlighet*, vilka i mötet med de sociala fält där han rörde sig formade hans levnadsbana och författarkarriär.” (s. 36). Ytterligare preciseringar och nyanseringar ges i fortsättningen om Fridegårds habitus – t ex om hans vägran att vara ett stridande djur (här kunde möjligen EP ha gjort en koppling till hans svaga *illusio*), men också om hans vägran att vara inställsam, om spänningen hos honom mellan ett individualistiskt och ett solidariskt förhållningssätt, etc.

På det hela taget tecknar EP ett nyanserat och inträngande porträtt av Jan Fridegård. Avhandlingsförfattaren använder sig mest av en gammal beprövad metod, den biografisk-psykologiska, ibland med diskret snegling åt psykoanalysen. På jakt efter Fridegårds habitus kunde EP ha framhåvt mera eftertryckligt andra aspekter, t ex skolans och läsningens roll i formandet av denna habitus. Vissa drag har beröringspunkter med en litterär-filosofisk tradition, exempelvis variationer över temat ”ensam är stark” – som fått lysande företrädare i Norden (jfr Kierkegaard, Ibsen, Brandes...). Också Fridegårds osäkerhet i värderingsfrågor (jfr s. 131) kunde närmare relateras till hans habitus. Han var mycket känslig för kritik, även om han betygade det motsatta och försökte ge sken av osårbarhet. Varje livsöde medför sin andel av törnar, motgångar och förödmjukelser som

kan leda såväl till mindervärdeskomplex som till aristokratiska motreaktioner. Man kan välja att betrakta allt *sub specie aeternitatis* ("Vad betyder en människa? Inte mer än en flugskit"), eller sträva efter att "leva likgiltigt för allt som bär dagens märke" (som Ekelund uttryckte saken). Här finns säkert en oupplöslig blandning av äkta övertygelse och anpassningsstrategi, intimt förknippad med en bestämd habitus som smitts genom provningar.

Även om det inte är helt säkert att EP verkligen har lyckats fånga Fridegårds "habitus" är det knappast någonting att lasta honom för. Det illustrerar snarare hur vanskligt det är att på empirisk väg och på individens nivå bestämma vad en habitus egentligen är. När man läser EPs avhandling kan man faktiskt tänka bort begreppet i fråga utan att för den skull förlora någonting väsentligt – substansen finns kvar oavsett hur den döps. Överhuvudtaget fungerar teorin ganska väl i tillämpning på det valda undersökningsobjektet, detta inte minst för att Bourdieu varit för EP mer en inspirationskälla än någon auktoritet man skulle följa slaviskt. Tack vare ett gott mått av kritisk distans har avhandlingsförfattaren lyckats anpassa sina analysinstrument till de specifika svenska förhållandena, vilket också har lett till intressanta resultat. Så om Fridegårds position i de två olika delfälten – mittemellan dem eller kanske snarare i båda samtidigt, på ett sätt som hade varit otänkbart i Bourdieus hemland. Fridegård var inte ensam om att besitta en sådan dubbelposition; i kap. 8 tas också upp Ivar-Lo Johansson, Moa Martinson och Vilhelm Moberg. Alla fyra var profilerade kulturpersonligheter som säkrade en stabil förankring i båda delfälten. "En sådan dubbelpositionering, som inte finns beskriven av Bourdieu, tycks vara speciell för det svenska litterära fältet, där folkbildningsarbetet haft stor betydelse." (s. 223). I Sverige möter man en mångfald litterära kretslopp i växelverkan, vilket gör att den vanliga bipolära modellen bildat/populärt visar sig alltför reduktionistisk i det här sammanhanget. Vägarna till "symboliskt kapital" kan variera mycket från land till land. Korsningen mellan fransk teoribildning och svensk tillämpning öppnar här intressanta perspektiv om den interkulturella dialogens villkor och förutsättningar.

Som litteratursociologisk undersökning har sålunda EPs avhandling stora förtjänster. Med hänsyn till ämnets natur är det ganska naturligt att det kontextuella ägnas större uppmärksamhet än det textuella. Frågan är dock, om vissa litterära aspekter inte hade förtjänat mer ingående belysning – även om det villigt medges, att man inte kan säga och behandla allt i en enda bok (som den är omfattar avhandlingen hela 275 dryga sidor, exklusive bilagorna). Det råder faktiskt en viss oklarhet om hur EP själv ser på Fridegårds litterära status eller position i den svenska litteraturhistorien. I kap. 2 (s. 27) hänvisar han

till tjugotalsdebatten om begreppet proletärförfattare utan att själv ta ställning: "Den fejd som under någon månad pågick i pressen mellan de föregivna proletärdiktarna och kritiker från olika läger kan beskrivas som en strid om huruvida arbetarlitteraturen 1/ utgjorde en integrerad del av den begränsade produktionens fält, 2/ utgjorde ett relativt autonomt delfält inom det litterära fältet eller 3/fortfarande, som kring sekelskiftet, var en del av arbetarrörelsens fält. Detta är ett problemkomplex som förtjänar ytterligare belysning, men ligger utanför ramarna för denna avhandling." Längre fram noterar han apropå de kritiker som skrev om Fridegård på 60-talet: "Flera av dessa kritiker – Edström, Stenkvist, Furu-land och Mårtensson – var specialiserade på arbetarlitteratur, några andra var särskilt historiskt kunniga – Palme och Åberg – vilket visar att kulturredaktörerna inte bedömde Soldatsviten i första hand för dess litterära förtjänster." (s. 184–185). Och vidare: "Böckerna lämnades till yngre kritiker, som antingen inte gjort något väsen av sig, eller som bedömde verken från ett specialiserat perspektiv – arbetarlitteraturens eller historikens." (s. 186) Jag tycker för min del att ett personligt ställningstagande från EP, även ytterst kortfattat, hade varit på sin plats *innanför* avhandlingens ramar. Forskarens strategi kan inte riktigt vara densamma om han godkänner det snäva perspektivet ovan eller om han tvärtom reagerar mot det, i likhet med Moa Martinson, som ansåg att det inte fanns några proletärförfattare, bara författare. I det ena fallet riktar sig intresset främst på innehåll och budskap, i det andra måste rent formella element, såväl stilistiska som språkliga, tas i beaktande. Om någon förtjänar fullt konstnärligt erkännande är det ju Fridegård, som var en ypperlig stilist, en träffsäker och mycket medveten berättarkonstnär. EP måste rimligen dela denna uppfattning, men han behandlar i alla fall texterna som i första hand dokumentära källor, utan större hänsyn till deras konstnärliga gestaltning. Mer ingående litterär analys av texterna, bortsett från deras explicita budskap, hade kunnat bidra till att bättre ringa in författarens habitus, eller om man så vill hans personliga myt. EP har skildrat dess upprinnelse och utveckling från biografiskt och självbiografiskt material. Återstod att titta närmare på hur den uttrycker sig i själva fiktionen, hur den omsätts på det symboliska planet. Metaforiken, parallellismer och oppositioner, typiska vändningar, distanstagande med bl a hjälp av ironin, allt detta som hör texten till är också informationsbärande. Mycket av det som EP härleder av Fridegårds levnadsbana finns lagrat i själva fiktionen, låt vara under travesterade, stiliserade former, men som i gengäld präglas av större inre koherens och systematik än livet självt. Det är den här typen av textanalys jag saknar mest i Erik Peurells avhandling. Här och där finns dock några smakprov som visar att han har gott sinne för litterär analys. Att denna dimension är föga utvecklad

måste helt enkelt resultera av ett bestämt val från avhandlingsförfattarens sida, men därmed har han lämnat åt sidan värdefulla indicier som kunde ha kompletterat och/eller bekräftat den information han samlat på annat håll.

Men det vore befängt att efterlysa mer än vad som redan finns i EPs avhandling, som utifrån de valda premisserna utgör ett fångslande och utomordentligt välgjort arbete. Författaren ger prov på skicklighet och behärskning på alla nivåer. Det empiriska hantverket, till att börja med, lämnar inget övrigt att önska. Med säkert handlag har han lyckats bemästra ett omfattande, ibland svårhanterligt, material (jfr exploateringen av Författarfondens utlåningsstatistik – kap. 8, och Exkurs). Förhållandet till metod och teori präglas av kritisk försiktighet och av ett gott sinne för de fallgropar som kan uppstå under färd. Och beläsenheten är stor. En styrka är också att EP aldrig axlar apologetens roll i sin skildring av Fridegårds litterära utveckling. Trots detta eller tack vare detta lyckas han gradvis teckna ett fint porträtt av honom: sakligt, nyanserat, väl avvägt. Drivkraften har varit viljan till förståelse, vilket mer än någonting annat borde glädja Jan Fridegård i sin himmel.

Denna mycket välskrivna avhandling, som erbjuder många pregnanta formuleringar, kommer i första hand att intressera litteraturspecialister, men den vore väl ägnad att även engagera en bredare publik. Hur det än blir med denna önskvärda men trots allt hypotetiska ”dubbelposition” är Erik Peurell att gratulera till ett imponerande arbete som bekräftar vitaliteten av den litteratursociologiska forskningen i Sverige och hedrar svensk humanistisk vetenskap.

Jean-François Batail

Göran Stenberg, *Döden diktar. En studie av likpredikningar och gravtal från 1600- och 1700-talen*. Atlantis. Stockholm 1998.

Hösten 1998 disputerade Göran Stenberg i nordiska språk vid Stockholms universitet på en avhandling om två sällan uppmärksammade genrer i litteraturhistorien: begravningspredikningar och gravtal. Han har valt att koncentrera sig på 1600- och 1700-talen, de två sekel då genren upplevde sin blomstring, och ger med sin undersökning ett viktigt bidrag till förståelsen av denna periods svenskspråkiga tal- och textkultur. Det förtjänar att noteras, att det är i ämnet nordiska språk som avhandlingen framlagts. Till skillnad från tidigare, då den litterära stilistiken odlades av nordister som Rolf Hillman och Sten Malmström, har man under de senaste decennierna tenderat att betona boskillnaden mellan ämnena litteraturvetenskap och nordiska språk – medan littera-

turvetarna ägnat sig åt skönlitterära texter har språkforskarna sysslat med brukstexter av olika slag. Gränsdragningen har dock med tiden börjat te sig alltmer godtycklig, inte minst inom den litteraturvetenskapliga forskningen om den äldre litteraturen, där man på sistone börjat intressera sig för bruksgenrer som brev, tal, predikningar, postillor, betraktelser och bönböcker. I den språkvetenskapliga textforskningen har man dock mestadels sysslat med moderna, samtida genrer, vilket gjort att utbytet mellan disciplinerna hittills varit begränsat. Att Stenberg nu presenterar en detaljrik genomgång av ett par av de kvantitativt största genrererna i den tidigmoderna periodens svenska litteratur ger emellertid hopp om ett ökat intresse även för äldre texttyper inom nordistiken.

Syftet med undersökningen är enligt Stenberg att göra en kombinerad textanalys och genrebeskrivning av 1600- och 1700-talets s.k. likpredikningar och gravtal, vilka han i avhandlingen sammanför under namnet ”sepulkral retorik”. De texter som studeras är tal som ursprungligen framförts vid eller i samband med den kyrkliga begravningsakten, vilket gör att minnestal av skilda slag faller utanför undersökningen. Avgränsningen ter sig i förstone ganska självklar, men är som jag skall återkomma till inte helt oproblematiske. Utgångspunkt för analysen är predikningarna och talen såsom de föreligger i tryck, vilket betyder att Stenberg i princip lämnar det muntliga framförandet därhän. Någon mer utförlig teoretisk diskussion av det för avhandlingen centrala genrebegreppet förs inte, utan läsaren hänvisas endast kortfattat till Per Ledins definition av begreppet i sin studie om textförändringar i tidig socialdemokratisk press, enligt vilken en genre fungerar inom ramen för ett bestämt socialt sammanhang, reser förväntningar om en viss textstruktur samt är stadd i kontinuerlig förändring. Stenberg betonar särskilt det förstnämnda ledet och säger sig med sin undersökning vilja ge ett bidrag till studiet av äldre tiders begravningskultur i stort.

Mängden bevarade likpredikningar och gravtal från den aktuella tidsperioden är mycket stor, varför avhandlingen baserats på ett urval texter. Ur Kungliga bibliotekets samling av likpredikningar och gravtal över enskilda från 1600- och 1700-talen har Stenberg excerperat sammanlagt 159 texter. Av dessa hör huvudparten till kategorin likpredikningar. De flesta av dessa härrör dessutom från 1600-talet, vilket representeras av totalt 110 predikningar. Bland dessa har i sin tur 18 stycken, fördelade på tre lika stora grupper från 1610-talet, 1640-talet respektive 1680-talet, utvalts för intensivstudium. En liknande metod har tillämpats i urvalet av likpredikningar från 1700-talet, från vars sista tre år 13 texter utvalts, av vilka sex i sin tur analyserats mer ingående. Vad gäller likpredikomaterialet dominerar således 1600-talet starkt. I gengäld belyses dock gravtalsgenren så gott som uteslutande